

زہرا ان مشروطہ

مشمول بر:

۲۴ بیوگرافی و شرح جالب و شگفت انگیز
کلیہ حوادث و وقایع نہضت مشروطہ ایران

دورہ اول

تألیف: ابراہیم صفائی

«ابراهیم صفائی» متولد سی ام آبان ۱۲۹۲ خورشیدی، پس از گذراندن دوره تحصیلات در رشته حقوق و ادبیات و تصدی پاره‌یی از مشاغل اداری و قضائی و فرهنگی، به کار پژوهش در تاریخ پرداخت. دو سال هفت‌نامه سیاسی «عس» را منتشر ساخت و در ۱۳۴۷ به تأسیس «انجمن تاریخ» همت گماشت و نشریه ارزنده پژوهش انجمن را تا خرداد ۱۳۵۷ بطور فصلی انتشار داد. در ۱۳۴۹ به عضویت «کنگره تاریخ» و در ۱۳۵۰ به عضویت «کنگره تاریخ و فرهنگ ایران» و در ۱۳۵۱ به عضویت «انجمن تاریخ فرهنگستان» درآمد. از چهل سال پیش نوشته‌ها و پژوهش‌های تاریخی او در بسیاری از مجله‌ها و روزنامه‌ها به چاپ رسیده است، صفائی برای نخستین بار انتشار اسناد سیاسی و تاریخی را به صورت کتاب در ایران متداول ساخت و در این راه رنج‌ها بردوزیان‌ها دیده‌ده جلد کتاب ارزنده در این زمینه منتشر نمود، بیش از پانزده جلد کتاب در باره رویدادهای تاریخی و بیوگرافی رجال دو قرن اخیر و بیش از پنج کتاب در رشته پژوهش‌های ادبی تألیف نمود. بیشتر تألیفات صفائی در شمار منابع و مأخذ تحقیقی درآمد و مورد استفاده و استناد پژوهشگران قرار گرفته و در مراکز دانشگاهی جهان طرف توجه واقع شده است.

صفائی از پژوهشگران پرکار و صاحب نام و از نویسندگان و سخنوران ارزنده و صاحب‌نظر و صاحب عقیده معاصر می‌باشد و به تاریخ و فرهنگ ایران صمیمانه خدمت کرده است.

مقدمه ناشر

رهبران مشروطه شاید درست ترین پژوهشی باشد که در باره نهضت مشروطیت ایران نوشته شده ، نویسنده توانا و محقق دانشمند آقای ابراهیم صفائی با انتشار این اثر راه نوینی در تاریخ نویسی ایران گشوده و خالی از تعصب و غرض سالها بیپروهش تاریخی پرداخته و پیشوایان این نهضت ملی را آنچنانکه بوداند معرفی نموده، خوبیها و بدیها و خدماتها و خیانتها و فداکاریها و غرضهای فائدان نهضت را آشکارا نموده و این چهرهها را با تمام زیباییها و زشتی هایشان بمردم نشان داده اند و در ضمن این بیوگرافی سیر نهضت مشروطه را با همه انعطافها و انحرافها و اغراضی که در آن دخالت داشته بازگو نموده و علل انعطاف و انحراف را روشن ساخته و حقایق جالب و حیرت انگیز تاریخ را که دیگر مورخان، با تعصب و یا محافظه کاری و مصلحت جوئی در پرده استتار نگه داشته اند بعد از نیم قرن با قلمی شیوا و سبکی آموزنده و انتقادی در دسترس علاقمندان تاریخ و جویندگان حقایق تاریخی قرار داده و الحق خدمتی جاویدان بتاریخ ایران انجام داده اند .

انتشار این حقایق (بصورت جزوه های ماهیانه) طبقه تحصیل کرده و نسل جوان را سخت متوجه «رهبران مشروطه» نمود و اینک این مؤسسه خوشوقت است که در راه خدمات دیرین فرهنگی خود این تاریخ تحقیقی و نو و عبرت آمیز را در دسترس هم میهنان گرامی قرار میدهد .

« انتشارات جاویدان »

فهرست بیوگرافیا

صفحه ۱۰	سید جمال الدین افغانی	بیوگرافی اول
صفحه ۴۱	میرزا ملکم خان	بیوگرافی دوم
صفحه ۶۷	امین الدوله	بیوگرافی سوم
صفحه ۹۸	میرزا نصرالله خان مشیرالدوله	بیوگرافی چهارم
صفحه ۱۳۵	ظهیرالدوله	بیوگرافی پنجم
صفحه ۱۷۳	سید عبدالله بهبهانی	بیوگرافی ششم
صفحه ۲۰۸	سید محمد طباطبائی	بیوگرافی هفتم
صفحه ۲۲۳	صمصام السلطنه بختیاری	بیوگرافی هشتم
صفحه ۲۵۷	سردار اسعد	بیوگرافی نهم
صفحه ۲۸۷	سپهدار تنکابنی	بیوگرافی دهم
صفحه ۳۱۷	سید جمال الدین اصفهانی	بیوگرافی یازدهم
صفحه ۳۳۹	ملك المتکلمین	بیوگرافی دوازدهم
صفحه ۳۶۱	صنیع الدوله	بیوگرافی سیزدهم
صفحه ۳۸۷	ستارخان	بیوگرافی چهاردهم
صفحه ۴۱۵	وثوق الدوله	بیوگرافی پانزدهم
صفحه ۴۵۹	میرزا حسنخان مشیرالدوله	بیوگرافی شانزدهم
صفحه ۴۹۵	مستوفی الممالک	بیوگرافی هفدهم
صفحه ۵۳۱	یپرم	بیوگرافی هیجدهم
صفحه ۵۶۳	شیخ رئیس قاجار	بیوگرافی نوزدهم
صفحه ۵۹۵	احتشام السلطنه علامیر	بیوگرافی بیستم
صفحه ۶۱۳	ممتاز الدوله	بیوگرافی بیست و یکم
صفحه ۶۲۵	معاذ السلطنه پیرنیا	بیوگرافی بیست و دوم
صفحه ۶۵۳	قوام السلطنه	بیوگرافی بیست و سوم
صفحه ۷۱۵	مؤمن الملک	بیوگرافی بیست و چهارم

رهبران مشروطه

برای آشنائی بحقیقت وعمق حوادث تاریخی سہلترین و بہترین طریقہ شناختن چہرہ واقعی گردانندگان و آفرینندگان آن حوادث است ، بطریق اولی علل اصلی انحرافات و اشتباہات و تحولاتی را کہ درہر یک از وقایع مہم تاریخ روی میدہد با استحضار از کم و کیف احوالات روحی و شخصی قہرمانان واقعہ بآسانی میتوان دریافت . یکی از مہمترین وقایع سیاسی و اجتماعی تاریخ ایران انقلاب مشروطہ است ، انقلابی کہ تا حال حاضر ، مجهولات آن بر معلوماتی کہ تاریخنویسان و وقایع نگاران و حتی کارگردانان واقعہ در معرض اطلاع عموم گذارده اند می چربد .

خوشبختانہ فاضل محترم و نویسندهٔ معروف آقای ابراہیم صفائی بمنظور شناساندن بیشتر انقلاب مشروطہ بتدوین شرح حال مؤثرترین مردانی کہ در انقلاب مشروطہ ایران سہمی داشته اند ہمت گماشته است ، تحقیق پیرامون شرح احوال و آثار رہبران مشروطہ بدون تردید کاری بسیار با ارزش و شایان تحسین در زمینہ تاریخ سیاسی و اجتماعی کشور ما بشمار میرود و در تاریخ ایران بسیار تازہ و جالب است . امید است مؤلف محترم در ادامہ کار پرتہری کہ در پیش گرفته اند توفیق کامل حاصل نمایند .

(نقل از روزنامہ اطلاعات)

سخنی کوتاه در آغاز چاپ سوم

جلد یکم «رهبران مشروطه» بار نخست در سال ۱۳۴۴ با کوشش و سرمایه «انتشارات جاویدان» به چاپ رسید و دومین چاپ آن (که از روی چاپ نخست «افست» شد) با افزودن شماری سندهای نویافته در خرداد ۱۳۶۲ پخش گردید و مورد توجه دوستداران تاریخ قرار گرفت و بزودی نایاب شد، و اینک چاپ سوم کتاب نیز با کوشش و سرمایه «انتشارات جاویدان» (که یکی او کوشاترین خدمتگذاران فرهنگ ایران می باشد) منتشر میگردد.

این چاپ نیز از روی چاپ «افست» شده و تنها در شماری از برگ های کتاب «فراز» هایی چند کم یا افزون شده و چند سند مهم تاریخی نیز در این چاپ افزوده گردیده است.

آنچه در این کتاب نوشته ام بر پایه پژوهش های متمادی و بررسی سندها و کتابهای بسیار بوده و آنجا که درباره شخصیت ها نظریه یی ابراز داشته ام دریافت و برداشت خود را عرضه نموده ام و داوری پایانی را برعهده خوانندگان و صاحب نظران ارجمند کتاب واگذار میکنم.

امید آنکه مرا آرامش و آسایش دست دهد و بتوانم پژوهش های تاریخی خود را باردیگر پی گیری نمایم و کار «انجمن تاریخ» را نیز از نو آغاز کنم.

خرداد ۱۳۶۳

ابراهیم صفائی

مقدمه

نهضت مشروطه ایران در زمان صدارت عین‌الدوله (۱۳۲۳ ق) آغاز گردید ولی پایه‌های آن با قتل ناصرالدین‌شاه گذاشته شد (جمعه ۱۷ ذی‌قعدة ۱۳۱۳ق)، گرچه مدت‌ها پیش از آغاز این نهضت هم افکار آزادیخواهی در ایران وجود داشت ولی اینگونه افکار بسیار اندک بود و از قوه بفعل نیامده بود، در اواخر دوران ناصرالدین‌شاه و زمان مظفرالدین‌شاه عوامل بسیار برای رشد این نهضت فکری بکار افتاد. مهمترین عوامل عبارت بود از:

- ۱- نابسامانی اوضاع اجتماعی ایران در اواخر عهد ناصرالدین‌شاه و بستوه آمدن مردم از جور و بیدادگری حکام و عمال استبداد و مأموران متجاوز دولت.
- ۲- برقراری رژیم مشروطه و تدوین قانون اساسی در عثمانی.
- ۳- نشر نوشته‌های بیدارکننده روزنامه‌هایی مانند روزنامه «اختر» چاپ استانبول، روزنامه «حبل‌المتین» چاپ کلکته و روزنامه‌های «پرورش» و «ثریا» و «حکمت» چاپ مصر و روزنامه «قانون» چاپ لندن.
- ۴- ضعف و سستی و عدم لیاقت مظفرالدین‌شاه و سبکسریها و طمع ورزیها و غارتگریهای درباریان و اطرافیان فاسد و ناشایسته وی و تسلیم در برابر قدرت روسیه و قبول قرضه‌های سنگین و طاقت فرسای خارجی و گسترش نفوذ و قدرت روسیه در ایران.

- ۵- عزل اتابك و درهم شكستن نفوز و ثبات حكومت مرکزی وجدال درمیان طرفداران اتابك و عین الدوله و بی‌تدبیری و سختگیری عین الدوله .
- ۶- قیام گروهی از روحانیان برضد دولت و دربار و جنبش فراماسون‌ها بدستور محافظل ماسونیک لندن و پاریس .
- ۷- شكست روسیه تزاری از ژاپن و كاسته شدن حیثیت و اعتبار سیاسی آن دولت و اعلام حكومت مشروطه در آنجا .
- ۸- فعالیت اقلیتهای نوظهور مذهبی بخصوص با بیان وازلیان برای تسکین حس انتقامجویی و شكستن نفوز روحانیت شیعه .
- ۹- مساعدت دولت عثمانی با مشروطه‌خواهان بمنظور تضعیف قدرت دولت ایران و دست‌اندازی بمناطق مرزی مورد اختلاف.
- ۱۰- مداخله علنی دولت انگلیس برای کمک باستقرار مشروطه و كاستن قدرت پادشاهان قاجار و جلوگیری از نفوز روزافزون روسها و تلاش برای بدست آوردن سیاست مقدم وقاطع در ایران .
- ۱۱- شوق و هیجان گروهی از مردان و جوانان وطنخواه و پرشور و تشنه کاهان عدالت و آزادی که با اساس حكومت های قانونی و حقوق اجتماعی مردم اروپا آشنائی داشتند .
- ۱۲- تلاشهای بی‌باکانه افراد سودجو و جاه طلب که آلت فعل سیاست‌های خارجی بودند ، برای رسیدن بمقام واستفاده شخصی .
- ۱۳- انتقامجویی و خصومت بعضی از مالکان بزرگ و سران بختیاری با حكومت قاجاریه .
- ۱۴- اختلاف پنهانی مظفر الدین‌شاه و ظل‌السلطان و رقابت ظل‌السلطان و سالارالدوله با محمدعلی‌شاه و تحریکات دامنه‌دار آنان برای رسیدن بسلطنت .

۱۵- فقر اقتصادی و فشار قحطی‌ها و گرسنگی‌ها و ناامنی‌های عصیانخیز که بردوش اکثریت مردم سنگینی میکرد.

این عوامل گوناگون که پس از قتل ناصرالدین‌شاه برانگیخته شدند در طریق پیشرفت نهضت همفکری و همگامی نداشتند و هر یک بدنبال هدف و غرض مشخص خویش بودند، بهمین دلیل مشروطیت ایران دچار انعطاف و انحراف شد و از هدف اصلی بدور افتاد و پس از تغییر اساس حکومت دستهای ناپاک داخلی و خارجی «رژیم نو» را تضعیف کرد و زمام حکومت مشروطه را بمستبدان داد و پیشرفت عدالت اجتماعی را مانع شد و بجای «اراده ملی» اراده «طبقه حاکمه» را بر مقدرات مردم چیره ساخت. اما بهر حال این نهضت درد گرگونی سازمان اجتماعی ایران و شکستن امتیازات طبقاتی و درهم ریختن کاخ قدرت درباریان و مالکان بزرگ و عمال دولت و استقرار قانون و عدالت تحول بزرگی پدید آورد و شالوده کهن و سازمان پوسیده اجتماع ایران را لرزان ساخت و ملت ایران را در مسیر زندگی نو قرارداد و یک جهش و دگرگونی در اندیشه مردم ایجاد کرد که در مسیر صحیح هدایت نشد ولی اثر آن شگرف و زوال ناپذیر بود.

متأسفانه این نهضت که پایه گذار اجتماع نوین ایران است چنانکه باید شناخته نشده زیرا مردم رهبران نهضت را نشناختند. کسانی که در تنظیم تاریخ مشروطیت ایران رنج برده‌اند در این اندیشه نبوده و اشارات اجمالی هم که نسبت بر رهبران مشروطه نموده‌اند با تعصب‌ها و غرض‌ها آمیخته است. بیشتر تاریخ‌نویسان مشروطه وقایع را از برون پرده نگریسته در مقام مصلحت شخصی یا ملاحظات سیاسی پیروزمندان را بمقام قهرمانی رسانیده و شکست یافتگان را با بدترین صفات یاد کرده و جمعی از آزادیخواهان راستگو و فداکار را بدست فراموشی سپرده و با تعصب یا غرض پرده تاریک ابهام و کتمان حقیقت را بر روی بسیاری از واقعیات تاریخی کشیده‌اند.

این نکته انکار ناپذیری است که موفقیت و پیشرفت هر جنبش و قیامی بمیزان فداکاری و ایمان و ثبات عقیده و تدبیر و تهور سران قیام بستگی دارد. بهمین برهان اگر بخواهیم علل پیشرفت یا دلایل رکود و ناکامی «نهضت مشروطه» را بدانیم باید نخست رهبران و مدعیان رهبری این نهضت را بشناسیم و بطرز تفکر سیاسی و اغراض و هدفهای شخصی و اجتماعی آنان آگاهی بهمرسانیم و بمیزان فداکاری و خلوص و قدرت یا دورویی و غرض و زبونی هر یک پی ببریم آنوقت این معمای سیاسی تاریخ ایران خودبخود برای ما و برای نسل‌های آینده کشور حل خواهد شد و خادم و خائن از یکدیگر امتیاز خواهند جست و مردان بی‌باک و فداکار از محافظه‌کاران و متظاهران خودخواه جدا خواهند شد و بتهای ساختگی تاریخ درهم خواهد شکست و چهره خدمتگزاران با تمام جهات و خصوصیاتشان نمودار خواهد شد.

باری، چون پایه این تحول اجتماعی از زمان قتل ناصرالدین‌شاه گذاشته شد و قتل او هم بدستور سید جمال‌الدین افغانی بوقوع پیوست و قبل از آن تاریخ هم سید جمال‌الدین افغانی افکار انقلابی و اندیشه‌های ضد دیکتاتوری را در طهران و لندن و استانبول تبلیغ می‌کرد و در خطابه‌های خود از حکومت مشروطه مکرر نام برد و افکار او در ایجاد این نهضت فکری تأثیر داشته‌است، اینک بیوگرافی اول رهبران مشروطه را با شرح حال او آغاز می‌کنیم، امید است محققان و پژوهندگان تاریخ با روشن بینی و پژوهشهای ژرف این راه تازه را پیمایند و لغزشها و اشتباههای احتمالی مرا اصلاح فرمایند.

دیماه ۱۳۴۴

ابراهیم صفائی